

Andrzej Otfinowski
Bydgoszcz

O KONSTRUKCJACH TYPU: ZDARZA SIE, ŻE...

Jeśli przyjąć strukturalno-semantyczną definicję zdania i uznać je za wykładnik /złożony /zdarzenia /predykatu semantycznego i jego argumentów¹/zawierający osobową formę czasownika², to orzeczenie / strukturalno-semantyczne/ wystąpić by w nim mogło w następujących postaciach:

1. czasownika w formie osobowej /Vos/, jeśli jest on wykładnikiem predykatu semantycznego /Wps/, np. Jan idzie, Ala prasuje sukienkę,
2. struktury złożonej z osobowej formy czasownika /Vos/, nie będącego wykładnikiem predykatu semantycznego /i konotowanego przez nią wykładnika predykatu semantycznego /Wps/, np: Ojciec jest chory, Byłem przez nich bity, Mam dreszcze, Ala zaczęła biec.
3. struktury z czasownikiem osobowym /Vos/ będącej jako całość wykładnikiem predykatu semantycznego, np. Jan rzucił okiem na list.

Orzeczenie strukturalno-semantyczne można więc podzielić na syntetyczne /typ 1/ i analityczne /typ 2 i 3/, wśród tych ostatnich zaś da się jeszcze wyróżnić orzeczenia/analityczne/idiomatyczne³.

Czasownik osobowy w Oa /orzeczeniu analitycznym/ - mowa tu już będzie o orzeczeniach nieidiomatycznych - konotuje wykładnik predykatu semantycznego /Wps/ najczęściej w postaci:

- a/ rzeczownika - w mianowniku lub w przypadku zależnym /z przyimkiem lub bez przyimka/, np.:
odbywa się // trwa narada /dyrektorów/, dokonał wręczenia /dyplomów/, doznawał rozkoszy, uległ spaleniu /cząstki węgla/, skończył pisanie /listu/, znalazł zrozumienie / u słuchaczy/, zajmowali się

myciem /pomostu/ , trudnił się pożyczaniem /pieniędzy/,
zabrał się do pisania, doszedł do przekonania, byłem
w strachu / /w rozpaczy⁴,

b/ bezokolicznika, np.:

zaczęła biec, kończył czytać, będzie czytać

c/ przymiotnika, imiesłowa przymiotnikowego lub przysłówka,

np: jest biały // bity// błyszczący//zsiniały//zamknięty,
będzie pisał, jest ciepło⁵

Niektóre czasowniki osobowe w orzeczeniu analitycznym mogą konotować Wps o różnej postaci, np. rzeczownika lub bezokolicznika, por.: skończył pisanie listu // skończył pisać list.
Takie właściwości konotacyjne ma również czasownik zdarz /a:y/-
ć się. Por.:

1. W naszej zgodnej studenckiej braci dość często zdarza
się podbieranie butelek/chodzi o mleko -A.O././Dz.W.21,
XI 78,4/
2. Zdarzyło mu się wracać późno do domu/Msjp 995/
3. Każdemu z nas zdarzało się korzystać ze świec/Dz.W.,8
XI 78,8/

Czasownik ten może jednak - w odróżnieniu od innych-konotować Wps także w postaci upodrządnionego czasownika osobowego, z którym tworzy /formalnie/ strukturę zdania złożonego/ podrzędnie/.

Byłby to specyficzny rodzaj orzeczenia analitycznego/ w ujęciu strukturalno-semantycznym/. Na przykład:

zdarzało się, że się kłócili, obok: zdarzało im się kłócić /ze sobą//między sobą/, zdarzały się kłótnie /między nimi//im/

zdarzało /mu/ się, że kłamał, obok: zdarzało mu się kłamać // zdarzały /mu/ się kłamstwa

Tego typu orzeczenia analityczne /z Wps w postaci upodrzednionego czasownika osobowego/ tworzy jeszcze kilka innych czasowników: by/wa/ć, stać się, dziać się, konotujących /dotyczy to zwłaszcza by/wa/ć /Wps także w postaci rzeczownika /ale nie bezokolicznika/, np. bywało, że się kłócili//bywały kłótnie. Nadrzędniki takich Oa/z Wps w postaci upodrzednionego czasownika osobowego/ występują zawsze w liczbie pojedynczej i - jeśli to możliwe - w rodzaju nijakim, np. zdarza się// zdarzyło się, że..., bywa //bywało, że.... Oto realizacje tekstowe takich konstrukcji:

4. Coraz częściej zdarza się, że wykręcając numer abonenta w książce telefonicznej słyszymy głos kogoś innego, albo zgłasza się nie to przedsiębiorstwo, z którym chcemy rozmawiać /GP 8X 75,4/
5. Nie zdarzyło się, aby przyniósł na przykład do domu drewno z kopalni, albo piłę czy siekierę. /TL 4-5 XI 78,3/
6. Tak to teraz bywa, że kostium wygląda jak strój turystyczny /.../. /Kul.13/77,10/
7. I stało się tak, że zmęczeni ludzie zostawili mu cały sprzęt i poszli /Ile 8/.
8. Jest chyba raczej tak, że rodzice - choć przecież nie jedyni w wychowaniu - często zbyt łatwo rezygnują ze swojego wpływu /.../. /GP 18 X 78,8/
9. Nikt nie wnika, jak ma naprawdę na imię i nikt nie wie, jak to się dzieje, że tramwaj zatrzymuje się między przystankami, żeby babcia miała bliżej do domu. /Kiż 3/ 1354,3/.

Szczególnością odmianną omawianego typu konstrukcji - bardzo często realizującą się w tekstach - jest połączenie nadrzędnego czasownika osobowego z upodrzednionym orzeczeniem analitycznym.

Na przykład:

10. Jak to się stało, że pomimo meldunku o opróżnieniu zbiorników nastąpiła kradzież /Rem.49/
11. Bywało, że ojciec zapadał w milczenie jak w chorobę. Kow.A.Rogat.108/Dorosz.I,768/
12. Bywało, że przez długie miesiące mąż był bez zajęcia i tylko ja utrzymywałam dom./Dz,W.,10-12 XI 78,3/
13. /.../zdarza się i tak, że obóz lub kolonia właściwie nie mają bliższych związków z miejscowością, w której przebywają./Mot.26/77,2/

Są to więc konstrukcje/orzeczenia/ podwójnie analityczne, zawierające dwa Vos /nie będące Wps/ i jeden wykładnik predykatu semantycznego /Wps/, Nadrzędny Vos/I/ konotuje Wps pośrednio przez upodrzędzony przez siebie Vos/II/.Por.:

bywało → że zapadał → w milczenie /11/

stało się → że nastąpiła → kradzież /10/

/ strzałki oznaczają tu zależności konotacyjne/

Wyższy stopień analityczności uzależniony jest od ewentualnej złożoności członu niepredykatowego /fm - formalno-modyfikującego/ w Oa zdania formalnie podrzędnego. Obok bowiem fm syntetycznych /czasownikowych/ istnieją również fm analityczne, w których funkcje: gramatyczna i semantyczna /często modyfikująca, czasem tylko podkreślająca pewne cechy Ps/ -charakterystyczne dla większości fm czasownikowych⁶ - mają odrębne wykładniki wyrazowe, por.: brał udział w bójce, gdzie brał/funkcja gramatyczna/ i udział /funkcja semantyczna - dodatkowy wykładnik "współagensowości"⁷/ są składnikami analitycznego fm konotującego Wps /w bójce/ przez swój składnik imienny/udział/. Ekwiwalentny fm syntetyczny uczestniczył /w bójce/ łączy obie te funkcje. Takie analityczne fm występują m.in. w transformach pasywnych niektórych Oa z odpowiednimi członami syntetycznymi /czasownikowymi/

Na przykład:

sa prowadzone badania ← /ktoś/ prowadzi badania
rozmowy były kontynuowane ← kontynuowali rozmowy

Takie Oa z analitycznym fm mogą być upodrządnione przez Vos w rodzaju zdarzyć się, bywać i tworzyć wraz z nim orzeczenia analityczne o wyższym stopniu analityczności/z podwójnie złożonym fm/:

zdarzyło się, że wziął udział w bójce

bywało, że rozmowy były kontynuowane

W orzeczeniach analitycznych z Vos konotującym Wps w upodrządnionym orzeczeniu/ syntetycznym lub analitycznym - o różnym stopniu analityczności/ - w zadaniu nadrzędnym pojawia się, najczęściej fakultatywnie, zaimek tak o funkcji kataforycznej, zapowiadający zdarzenie/-a/ w postaci zdania podrzędnego /czasem całego zespołu zdań/ ze spójnikiem że/rzadko iż/ lub a/że/by /po nadrzędniku zaprzeczo-
nym, por. przykład 5, sporadycznie w innych użyciach/. Jeśli nadrzędnikiem konstrukcji jest forma osobowa czasownika być/także dziać się/ obecność zaimka tak wydaje się obligatoryjna, por. przykład 8. Wyjątkowo może on być zastąpiony przez zaimek to, por. przykład 9 i 10, w których nadrzędniki/zdania nadrzędne/ rozpoczynają się od zaimka jak /charakterystyczny jest tu szyk wyrazów w nadrzędniku, mianowicie to nie poprzedza bezpośrednio zdania podrzędnego:
jak to się stało, że ..., a nie: jak stało się to, że ...,
podobnie: jak to się dzieje, że ..., a nie: jak się dzieje to, że/

Niekiedy konstrukcje z Vos typu zdarzyć się i zaimkiem tak funkcjonują niby samodzielnie zdania pojedyncze, ale zapowiadają/obligatoryjny/ ciąg zdarzeń w postaci całego kompleksu zdań /konstrukcje z tak w zdaniu nadrzędnym są pod tym względem neutralne - uwagę tę zawdzięczam Profesorowi S. Karolakowi/

Na przykład:

14. Raz było tak. Nadeszła przesyłka z Poznania, a w niej "bibuła". Nie było mnie akurat w domu. Paczkę od listonosza odebrał sąsiad. Na paczce był napis-"kacie"

Sąsiad oddając mi paczkę powiedział: "Coś to dziwne pacie, bo wyczuwam sam papier..." Zamarłam ze strachu. Tym razem jednak się udało". /Dz.W.10-12 XI.78,3/

Ostatnie zdanie nie należy już do zapowiadanego przez tak kompleksu. Można by i tutaj mówić o orzeczeniu analitycznym / w sensie strukturalno - semantycznym/ i nadeszła uznać za Wps konotowany, a nawet rządony przez Vos było/tak/. Obligatoryjność zaimka, jego pozycja na końcu zdania, po którym stawia się kropkę/lub dwukropkę/, a w wersji mówionej akcent zdaniowy/padający na ten zaimek/ i charakterystyczna intonacja to wykładniki nadrzędności Vos w tego typu konstrukcji. Wps jest przez niego zdeterminowany jako orzeczenie/czasownikowe lub człon orzeczenia analitycznego/ w niezależnym zdaniu / w wypadku zdania złożonego może też chodzić o zdanie nadrzędne/ rozpoczynającym cały kompleks.

Warto zaznaczyć, że zaimek tak anaforyczny i zarazem prosentencjalny łączy się także z tymi samymi czasownikami, Nawiazuje, on wtedy do zdarzenia/zdarzeń/ uprzedniego/najczęściej wyrażonego w poprzedzającym zdaniu/ i jest jego maksymalnie skondensowanym wykładnikiem / prosentencjalizacją /. Por.:

15. Nie przypuszczał, że Konrad W. wywiezie to otwarcie i legalnie, a tak się stało. /Kul.13/77.12/
16. Ludzie, których można było uważać za bezwolną masę, za "tło" wydarzeń historycznych, ujawniają w tym okresie wyraźniej niż kiedykolwiek, kim są naprawdę, czyli twórcami historii. Tak było zawsze i tak jest dzisiaj, nawet gdy trudniej daje się to dostrzec. /Kul.13/77,9/.

W użyciu prosentencjalnym tak jest wykładnikiem całego zdania, dlatego z nadrzędnym Vos tworzy nie orzeczenie analityczne, lecz zdanie. W funkcji kataforycznej-w jakiej występuje w interesujących nas przede wszystkim konstrukcjach-tak jest zapowiednikiem całego zdarzenia/kompleks zdarzeń/w postaci

następującego zdania/kompleksu zdań/ tworzącego jedną strukturalną całość ze zdaniem poprzedzającym, w którym jest ten zaimek / raczej nie należałoby mu przypisywać funkcji prosentencjalnej, skoro musi się po nim pojawić wykładnik zdarzenia/. Orzeczenie analityczne /strukturalno - semantyczne/ jest tylko częścią tej całości, złożoną z Vos /w zdaniu z zaimekiem tak/ i orzeczenia /czasownikowego lub analitycznego - także w sensie strukturalno - semantycznym/upodrzednionego i zapowiadanego zdania. Dotyczyło by to również struktury reprezentowanej przez przykład 14. Tam, gdzie nie chodzi o specjalne wyróżnienie orzeczenia, lepiej mówić o konotowaniu zdania / kompleksu zdań / przez Vos typu zdarzyć się, bywać. Tak samo w wypadku innych typów Oa z takimi czasownikami, mianowicie gdy konotowane zdarzenie ma postać transformy bezokolicznikowej lub nominalizacyjnej, np:

Zdarzało mu się wracać późno do domu /←wracał późno do domu /

Zdarzały mu się// bywały późne powroty do domu
/←wracał późno do domu /

Funkcja Vos typu zdarzyć się, bywać jest przede wszystkim gramatyczna. O funkcji semantycznej można mówić w tych użyciach, gdzie jest on wykładnikiem / jedynym lub dodatkowym/ frekwencywności, np.: zdarzało się/czasem/ // zdarzyło się /raz/, że ...⁸ Jednak oba Vos, niedokonany i dokonany/ zdarzać się i zdarzyć się/ mogą konotować różne wykładniki frekwencywności, np. zdarzyło się nieraz, zdarzało się bardzo często// rzadko. Stałą funkcją semantyczną tego typu Vos byłoby ewentualnie podkreślenie samego zaistnienia⁹ wydarzenia, a często jego / względnej /niezwykłości, por. choćby przykł. 4, 9. Bogatszy materiał przykładowy pozwoliłby dokładniej określić semantyczne funkcje tych czasowników.

Przypisy

- ¹Prócz tego zdania wyraża - rzecz jasna - ramę modalną i czasowo - przestrzenną / głównie przez formę osobową czasownika/. Na temat komponentów struktury semantycznej zdania elementarnego zob.: S.Karolak, Zagadnienia składni ogólnej, s.101 i.in. Także: Z problematyki opisu wyrażen predykatowo-argumentowych.
- ²Lepiej może - jak proponuje Z.Saloni - mówić tu o "formach predykatywnych" czy "finitywnych", co pozwoliłoby poszerzyć zakres definicji. "Cechy składniowe polskiego czasownika" s.77,88.
- ³W ciekawej teorii A.Lewickiego orzeczenia analityczne/ w naszym rozumieniu/ znajdują się w dwu zbiorach:
 - 1.orzeczeń złożonych/jest człowiekiem, jest biały, jest ciepło/
 - 2.zwrotów będących składnikami nieciągłymi i w trzech podzbiorach zbioru drugiego:
 - a/ złożonych form gramatycznych/będzie pisać/
 - b/ orzeczeń peryfrastycznych/mieć formę, prowadzić atak/
 - c/ zwrotów idiomatycznych/wziął nogi za pas, sala peka
w szwach/"Zwroty frazeologiczne, czyli predykaty w formie składników nieciągłych".
- ⁴Pomijam tu rzeczowniki pospolite /konkretne/ w pozycji orzeczników.Orzeczeniom analitycznym z gerundialnym członem predykatywnym poświęciłem III rozdział pracy"Konstrukcje orzeczeniowe z transformą gerundialną bez przyimka i z przyimkami: dla, do." Bogaty materiał przykładowy dotyczący analitycznych konstrukcji czasownikowych/wraz z analizą/ znaleźć można w wydanej ostatnio pracy J.Anusiewicza,Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim, rozdz.II,s.67-101.
- ⁵Tego typu orzeczenia analityczne występują w tradycyjnych gramatykach pod nazwą orzeczeń imiennych, form strony biernej czy form czasu przyszłego złożonego/podobnie jak typ będzie pisać/. Wykładniki predykatu semantycznego są w nich konotowane przeważnie przez formy osobowe kilku zaledwie czasowników:
by/wa/ć, zosta/wa/ć, sta/wa/ć się.

- 6 Dzięki formie osobowej czasownika/Vos/predykat semantyczny /którego wykładnik jest przez ten czasownik konotowany i z którym tworzy całość jakoOa/ może pełnić/pośrednio/ funkcję orzeczenia gramatycznego. Na tym polega funkcja gramatyczna czasownika osobowego/Vos/ w Oa. Spełnia on prócz tego pewną funkcję semantyczną/nie dotyczy to tylko form osobowych czasowników być, zostać, stać się i paru innych, np. mieć w pewnych użyciach por. miał dreszcze/, mianowicie podkreśla /eksponuje/ niektóre elementy treści predykatu semantycznego np. rezultatywność, por. dokonał wysadzenia pociągu/ lub tę treść uzupełnia /modyfikuje /, por. zaczął/ /skończył czytać, przeprowadził szkolenie. Zob. też uwagi A. Lewickiego na temat funkcji gramatycznej czasowników osobowych w tego typu konstrukcjach, o.c., s.139.
- 7 Człon udział wskazuje na argument konotowany przez bierze w mianowniku jako na współagensa /jednego z agensów/predykatu semantycznego bójka.
- 8 Takie określniki /tutaj fakultatywne/pojawiają się w równoważnych zdaniach pojedynczych raczej obligatoryjnie. Por.:
Czasem/ / raz wracał późno do domu.
- 9 Zob. orzeczenia analityczne z wykładnikami realizacji,
A. Otfinowski , o.c..s.235 iin.

Wykaz źródeł, z których czerpano przykłady i rozwiązanie skrótów

- Dorosz. Słownik języka polskiego, t.I-X, pod red.
W. Doroszewskiego
Dz.W. Dziennik Wieczorny, Bydgoszcz
G.P. Gazeta Pomorska, Bydgoszcz
Ile R. Bratny. Ile jest życia, Warszawa 1971.
KŻ Kobieta i Życie
Kul. Kulisy

- Mot. Motywy
- Msjp Mały słownik języka polskiego pod red. S. Skorupki,
H. Auderskiej, Z. Łempickiej, Warszawa 1968.
- Rem. J. Zieliński, Remanent po zbrodni doskonałej, /w:/
Demon przychodzi we środy, Warszawa 1974.
- TL Trybuna Ludu

Niektóre przykłady pochodzą z prac magisterskich lub proseminaryjnych studentów Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy: M. Jabłońskiej /Ile/, H. Zagodzińskiej /Rem./, M. Perzyńskiej /Kiż/, i H. Rogozińskiej /Kul., Mot./.

B i b l i o g r a f i a

- J. Anusiewicz, Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim, Wrocław 1978.
- S. Karolak, Zagadnienia składni polskiej, Warszawa 1972.
- S. Karolak, Z problematyki opisu wyrażeń predykatowo-argumentowych, /w:/ Studia gramatyczne I, Warszawa-Wrocław-Kraków-Gdańsk 1977.
- A.M. Lewicki, Zwroty frazeologiczne, czyli predykaty w formie składników nieciągłych /w:/ Studia gramatyczne I.
- A. Otfinowski, Konstrukcje orzeczeniowe z transformą gerundialną bez przyimka i z przyimkami: dla, do, Bydgoszcz 1976.
- Z. Saloni, Cechy składniowe polskiego czasownika, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976.

ON THE CONSTRUCTIONS OF THE TYPE: ZDARZA SIĘ, ŻE...

S U M M A R Y

Constructions of the type: zdarza się, że kłamie corresponding to: zdarza /mu/ się kłamać, zdarzają /mu/ się kłamstwa / are treated by the author as a special kind of a structural-semantic analytic predicate. This predicate contains a subordinating finite verb form /zdarza się/ - expressing no semantic predicate - and a subordinated finite verb form /że kłamie/ - expressing a semantic predicate. There are also structures of this type with a subordinated analytic predicate /zdarzało się, że zapadał w milczenie/ in which a term expressing a semantic predicate /w milczeniu/ is connected with subordinated finite verb form /zapadł/.

UBER DIE KONSTRUKTIONEN DES TYP: ZDARZA SIĘ, ŻE...

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Konstruktionen des Typs: zdarza się, że kłamie/ daneben funktionierende: zdarza /mu/ się kłamać, zdarzają /mu/ się kłamstwa / betrachtet der Autor als eine besondere Art vom strukturell-semanticen analytischen Prädikat. Dieses Prädikat besteht aus der Personalform des übergeordneten Verbs /zdarza się/ - das kein Exponent des semantischen Prädikat ist - und der Personalform des untergeordneten Verbs /że kłamie/ - das semantische Prädikat ausdrückt. Es gibt auch Konstruktionen dieser Art mit dem untergeordneten analytischen Prädikat /zdarzało się, że zapadał w milczenie/, in dem das Glied, das das semantische Prädikat ausdrückt /w milczeniu/, sich mit der Personalform des untergeordneten Verbs verbindet.